

ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

ББК ТЗ (4УКР) 624-7

Гридіна І.М.

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкрито проблеми теоретико-методологічного дослідження такого суспільного явища, як духовне життя та духовні цінності. Визначаються як сукупні, абстрактні підходи до розкриття смислово-ціннісних орієнтацій радянського суспільства і радянської людини, так і конкретно-історичні фактори впливу на духовну сферу суспільства. Аналізується значущість класових, національно-етнічних, релігійних, регіональних відмінностей у дослідженні трансформації духовних цінностей українського наслення під час Другої світової війни.

Ідеї й ціннісні настанови радянського періоду невідворотно продовжують впливати на сьогодення, на суспільство, яке виростає з радянської епохи, що обумовлює значимість їх дослідження для неупередженого розуміння характеру й особливостей сучасного суспільно-політичного розвитку.

Різноманітні аспекти історії соціокультурного, духовного й громадсько-політичного життя народів Радянського Союзу як воюючої країни піднімаються у численних роботах вітчизняної та зарубіжної історіографії [1]. Антропологізація історії, у тому числі й Другої світової війни, пояснюється прагненням віддати належне основному чиннику будь-якої війни – людині: „Основний суб'єкт війни – людина, .. яка складає головний предмет соціальної історії війн – одного з найперспективніших напрямів сучасної історіографії, яка вивчає суспільство у стані війни або на межі війни та миру” [2]. Але механізми трансформації ціннісно-духовної орієнтації радянської людини залишаються поза межами спеціальних історичних досліджень. Як правило, вивчаються політично-суспільні настрої населення [3], які складають поверхневий, наявний пласт ідеолого-герменевтичного світу партійно-державного абсолютизму; часто духовне життя ототожнюється з культурним або релігійним [4]. Проте це є абсолютизацією гносеологічного підходу, коли матеріальний світ оцінюється як повновісна реальність, а духовний – як лише її вірне або невірне відображення [5].

Отже, метою статті є визначення теоретико-методологічних засад дослідження проблем духовного життя та чинників трансформації його складової – духовних цінностей українського народу під час Другої світової війни.

Розглядаючи диференціацію радянського чи будь-якого іншого суспільства на матеріальний і духовний світи, слід мати на увазі, що ця різниця не має „жорсткого” характеру, не передбачає розчленування суспільства на дві половинки, кожній з яких притаманні тільки свої компоненти. Така диференціація – це диференціація своєрідних ракурсів, поглядів, з позиції яких розкривається цілісність суспільного організму. Отже, визначаючи предметом вивчення духовну сферу суспільства, слід чітко усвідомлювати, що духовність – це не тільки ідеальний образ суспільства, регулятив його діяльності, але це і є життя суспільства, суспільне життя. „Що таке є родина, держава, нація, закон, господарство, політична або соціальна реформа, революція та ін., словом, що є таке соціальне буття і як здійснюється соціальне явище – цього взагалі неможливо простежити у видимому світі фізичного буття, про це можна довідатися лише через внутрішню духовну співучасть і співпереживання невидимої суспільної дійсності. У цьому полягає непереборна межа, покладена одвічному соціальному матеріалізму, усілякій спробі біологічного або фізичного тлумачення суспільного життя. Суспільне життя за самою своєю сутністю духовне, а не матеріальне”, – доводив С.Л.Франк [6]. Отже, духовне життя багатоаспектне і багатоаспектне, тому його дослідження повинно орієнтуватися на багатопланове виявлення кожного його фрагмента, адже, як правило, вони функціонують у різноманітних структурах людської життєдіяльності.

Духовне життя суспільства за різних конкретно-історичних обставин тільки-но починає цікавити істориків як предмет спеціального дослідження. Це пов'язано як із загальними методологічними підходами до вивчення минулого, так і з тим, що тільки в останні часи з'являються спроби охарактеризувати духовне життя суспільства як предмет соціальної філософії, переборюючи спадщину матеріалістичної парадигми філософії радянської. У радянській науці теоретичній розробці категорії «національні цінності», дослідженню їх характеру та змісту, механізмів їх реалізації та захисту приділялося мало уваги (на відміну від їх реального формування). У марксизмі цінність виступає як один із аспектів пізнавально-практичної діяльності, як зовнішня форма вияву відносин між суб'єктом та об'єктом. Її ототожнювали з поняттям блага, корисності, необхідними для людини та суспільства властивостями речей і предметів навколишнього світу. Разом з тим поняття національних цінностей урядянських нормативно-правових актах практично було відсутнє.

Російський філософ М.Бердяєв описаний стан пояснював у такий спосіб: „У стихії більшовицької революції та в її творіннях ще більше, ніж у руйнуваннях, я дуже скоро відчув небезпеку, якій піддається духовна культура. Революція не щадила творців духовної культури, ста-

вилась з підозрою та вороже до духовних цінностей... Світогляд, під символікою якого відбувалась революція, не тільки не визнавав існування духу і духовної активності, але й розглядав дух як перешкоду для здійснення комуністичного устрою, як контрреволюцію” [7].

У сучасній історичній літературі набула поширення концепція, що у період розбудови соціалізму духовність радянського суспільства була позбавлена вищих ціннісних сенсів, набула характеру ідеології, що ґрунтувалася на протиставленні соціально-економічних і політичних інтересів соціальних суб'єктів. Нам видається, що це не зовсім вірно. Кожному соціально-економічному світопорядку відповідає певна система духовних цінностей, адекватних чинному устрою. Без цього суспільство не може існувати й розвиватися. Система духовних цінностей будь-якого суспільства, з одного боку, співвідноситься з системою матеріального буття, з іншого боку, система політичних, правових, моральних, естетичних, релігійних та інших духовних цінностей взаємозумовлює і взаємовизначає одна одну. Це одна з необхідних умов нормального функціонування суспільної системи.

Вивчаючи проблему ціннісних орієнтирів українського народу під час Другої світової війни, слід враховувати декілька особливостей у їх формуванні, адже ми маємо справу і загальнолюдськими цінностями, і з цінностями, сформованими під час утвердження партійно-державного абсолютизму, і різницею в духовному житті за регіональною ознакою тощо.

Слід враховувати й те, що у період соціальних потрясінь, таких, наприклад, як війна, революція, перевороти, взаємозв'язок і взаємозумовленість духовного і матеріального світу, духовних і матеріальних цінностей піддається кардинальним зрушенням, субординаційним переорієнтаціям. Під час війни суспільство розглядається як певна цілісність, як воюючий соціальний організм. Війна багато що змінює у суспільстві. В екстремальних умовах війни відносини, що склалися в суспільстві, тип стосунків людини і суспільства проходять суворі випробування. І в результаті можуть або набути нового імпульсу до свого закріплення, прискореного розвитку, або, навпаки, не витримати випробувань, піти з життя суспільства.

Загальнолюдські духовні цінності є спільними для широких кіл людей, незалежно від їх професії чи особистих уподобань. У певних ситуаціях вони охоплюють все суспільство, етнос або націю, визначають їх глобальну поведінку. Навіть спільна виробнича діяльність може виявитись не настільки великою силою, аби єднати людей тією високою мірою, якою єднають їх вищі, загальнонаціональні та загальнолюдські цінності. До таких вищих цінностей завжди належали релігійні переконання, почуття любові до батьківщини, відданість інтересам нації, рідній мові, а також естетичні цінності, визначальні філософські та наукові

ідеї. Звичайно, у різних людей ступінь відданості цим духовним цінностям різний. Очевидно, що відданість науковим ідеям потребує достатньо глибокого їх розуміння і не може однаковою мірою поділятися усіма членами соціуму. Але яку б із зазначених духовних цінностей ми не взяли, завжди можна навести достатньо багато яскравих історичних прикладів, які демонструють високу міру вірності деяких людей цим цінностям, аж до повної жертвовності. Інакше кажучи, вищі духовні цінності – це такі атрибути життя, без яких воно втрачає сенс.

Отже, не можна говорити, що загальнолюдські цінності були вилучені з суспільної свідомості радянського суспільства. Однією з найважливіших особливостей виникнення, існування, функціонування радянського суспільства було те, що усе життя суспільства без винятку, усі його етапи, складові тлумачились, оцінювались у контексті соціалістично-комуністичних сутностей і визначень, інтерпретувались у дусі становлення та розвитку комуністичної формації.

Так, однією з ціннісних характеристик радянського суспільства було тлумачення побудови соціалізму як створення істинно людського суспільства. Починаючи з Жовтневої революції усі подальші дії такі як, громадянська війна, колективізація, індустріалізація і т.ін. позиціонувались як акти, наповнені істинно людським сенсом. Такі висновки насаджувались офіційною пропагандою і стали складовою масової свідомості. Тлумачення соціалізму-комунізму як втілення людської сутності призводило до своєрідної соціологізації і водночас девальвації критерію людяності, який фактично зливався з критерієм соціалістичності. Отже, те, що більш соціалістичне, комуністичне, – те і більш людяне, а що стоїть далі від соціалізму і комунізму – те знаходиться „далі” і від людяності [8]. Звідси й гасло захисту саме „соціалістичної батьківщини”, а не просто батьківщини. Звідси і протиставлення в роки Великої Вітчизняної війни гуманістичного соціалізму і нелюдського нацизму.

Радянське суспільство створювалось, розвивалось і функціонувало як суспільство, соціальною основою якого були проголошені трудящі класи. Отже, основною соціальною одиницею радянського суспільства є клас. З констатації такої класової природи радянського суспільства визначалась і точка відліку в оцінці цінностей суспільства: пріоритетними були саме класові інтереси й цінності. Висування класового принципу як найважливішої ідеолого-герменевтичної соціальної основи було першим кроком у формуванні соціально-ціннісних детермінант суспільства. Наступним кроком було висунення, обґрунтування й втілення в ідеологію, практику радянського буття принципу нерівнозначності класів. Аксиомою було те, що інтереси й цінності робочого класу є пріоритетними в системі інтересів і цінностей решти соціальних спільнот. Інтереси та цінності селянства та інтелігенції визначались їх соціально-ціннісною вторинністю [9].

Селянству, як відомо, відводилась роль своєрідного соціально свідомого та перманентного союзника з одвічним тягарем гріха власника, а інтелігенція взагалі в умовах культу класу не „дотягувала” до нього, а визначалась як прошарок. Так, наприклад, коли потрібно було зареєструвати Всеросійську спілку письменників, то не виявилось такої галузі праці, до якої можна було б віднести працю письменника. Спілка письменників була закріплена за категорією типографських працівників [10].

Ціннісні орієнтири радянського суспільства формувались також у контексті етатистської міфологізації суспільних відносин [11]. Складена система відносин суспільства і людини усім устроєм цих відносин, які виявлялися на найрізноманітніших ділянках, рівнях життєдіяльності радянської людини, була націлена на те, щоб формувати в нього переконання в особливій, виключно благодотвірній ролі суспільства і його центрально-керівних органів – комуністичної партії, радянської держави, професійних союзів. Така патерналістська роль держави та її політичних інститутів формувала і відповідні колективістські цінності, в основі яких був пріоритет суспільного над індивідуальним. Оспівування подвигу Павлика Морозова – наочний тому приклад. Турбота держави про радянську людину постійно підкріплювалася створенням певних міфологем: про особливу соціально-творчу роль політичних інститутів, про безкоштовність благ та послуг, про протилежність гуманної радянської держави й антигуманної капіталістичної держави тощо. У такий спосіб радянській людині прищеплювалось почуття особливої залежності від усієї системи партійно-державного абсолютизму, уселялось відчуття постійної прикутості до нього, вдячності й, одночасно, небезпечності його втрати та самостійного індивідуального існування. Г.Гачев, згадуючи про своє життя за часів радянської епохи, писав: „Ну, а як звик себе відчувати у повсякденності? Що мені багато положено без зусиль з мого боку: житло, їжа..., робота, освіта собі і дітям, медицина безкоштовна, путівка до будинку відпочинку та піонертабір. Так що горезвісна „турбота партії й уряду” – не на словах була, але й реально я відчував себе під опікою Держави могутньої і спокійної. Патерналізм зверху й інфантілізм у мене всередині, в моїй душі. Так, радянська людина массамовідчуття „не мужа, но мальчика”: з дитинства і отроцтва не виходить – навіть у юність, не говорячи про роки мужності й самоопорності повної. Але чи так вже це погано? „Будьте, як діти!” – сказано... Кесарю віддано було займатися відносним й умовним: умовами існування – хай, адже йому охота там возитися, нам же – безумовним. Тобто, соціалізм як причетність кожного до суспільного пирога і відкушування від нього було у нас, ми в ньому жили, користувались усі всенародною власністю...” [12]. Отже, радянська людина не тільки сприйняла таку роль держави, але певною мірою вона їй подобалась, тим більше, що в умовах закритого суспільства порівнювати не було з чим.

Російський академік Ю.О.Поляков, розмірковуючи над питанням, що саме захищали радянські люди під час Великої Вітчизняної війни, взагалі справедливо вважає, що для більшості радянських громадян соціально-політичний устрій, який склався на початок війни уявлявся цілком легітимним. Загальний устрій життя, незважаючи на численні недоліки, та всупереч пануванню бідності, сприймався як справедливий. Зрівняльні тенденції були багатьом до вподоби. Соціальні досягнення – безкоштовні освіта, медичне обслуговування, житло тощо – були наочні та переконливі. А загальний низький рівень життя пояснювався тоді просто й зрозуміло: народ здійснив у відсталій державі велику, справедливу революцію, знищив панування експлуататорів, відкинув натиск імперіалістів, створив модерну індустрію – все це вимагає великих зусиль та витрат, тим більше за “безперестанних ворожих підступних намірів”. Могутня пропагандистська машина вміло використовувала всі свої переваги та приховувала недоліки, а які сховати було неможливо, просто та дохідливо пояснювала звичайній людині їх причини – наявністю підступних ворожих елементів [13].

Отже, радянська людина відчувала певну духовну комфортність, основу якої складали її власне духовне життя, активна участь у масштабних модернізаційно-цивілізаційних перетвореннях суспільства, почуття звільнення від колишньої соціальної нерівності, відчуття єдності зі справами суспільства. Ці чинники породжували у багатьох людей почуття ентузіазму, соціального оптимізму, душевного підйому, гордості за свою державу. Труднощі – навіть найбільші – сприймалися як дещо тимчасове і пов’язане в основному з минулим. Висока оцінка свого суспільства, його місця усвіті, висока самооцінка, відчуття простоти, ясності, прозорості і передбачуваності світу, своїх відносин з іншими людьми й усім світом породжували внутрішньо-духовну усталеність [14].

Тим трагічнішим було сприйняття радянським суспільством суворих реалій Великої Вітчизняної війни, пов’язаних з різким погіршенням рівня життя, загибеллю рідних та близьких, руйнуваннями, втраченою годівників, невпевненістю у завтрашньому дні тощо. Суспільство опинилося в стані духовної кризи.

Війна завжди представляє особливий стан суспільства. Війна – стан суспільної екстремальності, перманентної надзвичайності. Під час війни, особливо такої, якою була Велика Вітчизняна, вирішувалося глобальне питання – бути чи ні незалежному радянському суспільству, а загалом – бути чи ні йому взагалі.

Велика Вітчизняна війна для усіх народів СРСР, у тому числі й для українського була одним з найсуворіших випробувань. Суть цієї війни полягала у захисті Батьківщини від іноземної навали, захисті її незалежності, права на самостійне існування й розвиток, у захисті власної куль-

тури, кращих історичних традицій. Все це органічно поєднувалося у радянської людини з природним інстинктом захисту свого життя і життя своєї родини. Завдання і цілі захисту вітчизни, досягнення перемоги будь-якою ціною набули абсолютної пріоритетності. Це призвело до глибинних змін в ієрархії цілей і цінностей. Державна влада не зупинилась перед переглядом пріоритету духовних цінностей радянського суспільства. Загальновідомо, що під час Великої Вітчизняної війни мотив соціалізму та його переваги поступився загальнопатріотичним, загальноісторичним цінностям. „Пропагандистська машина, яка ще не так давно доклала стільки енергії на викриття „проклятого минулого“ дореволюційної Росії, нібито стала працювати в абсолютно зворотному напрямку. Радянський режим, ідеологія якого будувалась багато в чому на принципі протиставлення старого світу, існуючого до 1917 р., – і світу нового, раптом зробила ставку на Традицію... Апельяція до патріотичних почуттів народу явно потіснила минулі заклики в дусі „пролетарського інтернаціоналізму“, а у своєму виступі з приводу дня перемоги Сталін звертався вже не просто до радянських громадян і навіть не до „товаришів“, а до „співвітчизників“ і „співвітчизниць“ [15]. У цьому контексті особливо заслуговує на увагу зміна політики влади та особисто Сталіна до релігії, особливо до православ'я, з його столітніми національними та патріотичними традиціями.

Отже, як загальнолюдські, глибинні, так і офіційно сформовані державою духовні цінності радянського народу стали одним з визначних джерел у захисті своєї батьківщини і перемоги над фашизмом.

Але подібний підхід у дослідженні духовних цінностей українського народу під час Другої світової і Великої Вітчизняної війни є досить узагальнюючим, абстрактним. Вивчаючи зазначену проблему в історичному контексті, слід обов'язково враховувати те, що, по-перше, радянське суспільство було неоднорідним за класовим, національно-етнічним, релігійним складом, що зумовлювало особливості сприйняття офіційних духовних цінностей; по-друге, в СРСР було багато людей, які не прийняли нової дійсності, тому говорити про їх духовну комфортність в цьому суспільстві немає сенсу, навпаки їхні духовні цінності кардинально розходились з офіційними. Так, наприклад, у 1939 р. робочі складали тільки 33,7% населення країни, тобто пріоритетні цінності пролетаріату нав'язувались селянству, службовцям, інтелігенції.

В Україні ситуація ускладнювалась різкими регіональними соціокультурними відмінностями, які були обумовлені історично і пов'язані з роллю Західної Європи і Росії в політико-економічному і культурному розвитку територій, які входять до складу сучасної України. Росія як держава і російське населення з кінця XVII ст. відігравали важливу роль у заселенні і засвоєнні східних та південних земель. Радянська влада відіграла виняткову роль в організації й проведенні у 30-

х роках ХХ ст. специфічної радянської модернізації у вигляді індустріалізації, колективізації, культурної революції, які далеко неоднозначно сприймалися населенням. У той же час населення західноукраїнських земель, які увійшли до складу УРСР напередодні Другої світової війни, а реальна інтеграція їх почалася тільки з початку 50-х років, за своєю ментальністю було фактично традиційним, домодерністським. Крім того, західноукраїнське населення звикло до панування ринкових відносин в економіці, сповідувавши цінності приватної власності, було суцільно віруючим. Причому релігія і церква відігравали надзвичайно важливу роль не тільки в духовному, а й у політичному житті. Отже, потрапивши до складу держави воєнного атеїзму – СРСР – релігійні духовні цінності не вписувались до системи радянських. Кардинально не вписувались в „інтернаціональну радянську родину” і національні цінності певної частини українського суспільства. Якщо при протистоянні фашистам вирішувалося питання існувати чи не існувати українському народу взагалі, то у боротьбі з радянською владою відповідні українські громадські формування прагнули до вищої форми української державності, її незалежності, до створення більш широких можливостей для економічного, соціального, політичного, культурного підйому усіх прошарків населення України, позбавлення сталінського тоталітарного режиму.

Усі ці розбіжності між „справжніми” та „нав’язаними” духовними цінностями, між їх щирим сповіданням та конформістським пристосуванням яскраво проявилися за екстремальних умов війни. При цьому духовні цінності населення України під час війни трансформувалися, змінювалися залежно від конкретних обставин, тих чи інших чинників. Усе це також необхідно враховувати, досліджуючи зазначену проблему.

Таким чином, методологічні засади дослідження проблем духовного життя українського народу під час Другої світової війни, зокрема такої її категорії, як духовні цінності, потребує враховувати увесь комплекс загальнотеоретичних та конкретно-історичних підходів, неприпустимості переносу їх з наукової у політичну площину для задоволення суб’єктивістських або вузько кланових прагнень, для обґрунтування радянських, пострадянських або антирадянських ідеологем.

РЕЗЮМЕ

В статті вивчаються проблеми теоретико-методологічного дослідження такого суспільного явища як духовна життя і духовні цінності. Визначаються як обобщаючі, абстрактні підходи до пояснення смисло-ціннісних орієнтацій радянського суспільства і радянського громадянина, так і конкретно-історичні фактори впливу на духовну сферу суспільства. Аналізується значимість

классовых, национально-этнических, религиозных, региональных отличий в исследовании трансформации духовных ценностей украинского населения во время Второй мировой войны.

SUMMARY

In the article detailed consideration is given to the issues of the theoretic-methodological investigation of such social phenomenon as spiritual life and spiritual values. Summarized, abstract approaches to the explanation of sense-value orientations of the soviet society and a soviet person as well as specific-historical factors that influence spiritual sphere of the society are defined. The importance of class, national-ethnic, religious, regional differences in the transformation of Ukrainian population's spiritual values during World War II is also analyzed.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Николаєць Ю.А. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.). – Вінниця, 1999; Козлов Н.Д. Общественное сознание в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). – СПб., 1995; Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти „радянзації” Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) // Укр. іст. журн. – 1993. – № 2; Гриневич В.А. Від пролетарського інтернаціоналізму до російського націоналізму: метаморфози сталінської політики та ідеології в роки війни Німеччини проти Радянського Союзу 1941-1945 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. Част. 2 та ін.
2. Сенявская Е.С. Человек на войне. Опыт историко-психологической характеристики российского комбатанта // Отечественная история. – 1995. – №3. – С. 7-8.
3. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). – К., 2007.
4. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в „Генеральній губернії” (1939-1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. – Львів, 1997; Замлинська О.В. Культурне життя в Україні у 1943-1953 роках: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 1995; Горбунко Л.Л., Білецька В.С. Роль православної церкви у зміцненні морально-політичної єдності українського народу в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. Част. 2 та ін.
5. Барулин В.С. Российский человек в XX в. Потери и обретение себя. – СПб, 2000. – С. 44.
6. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М., 1992. – С. 66.
7. Бердяев Н.А. Самопознание. – М., 1991. – С. 236-237.

8. Барулин В.С. Вказ. тв. – С. 67.
9. Там само. – С. 145, 148.
10. Бердяєв Н.А. Вказ. тв. – С. 236.
11. Барулин В.С. Вказ. тв. – С.295.
12. Гачев Г. Я – советский человек и не знаю другого образа // Независимая газета. – 1994. – 21 января.
13. Див.: Грідіна І. Православні віруючі України у роки Другої світової війни. – Донецьк, 2006. – С. 121-122.
14. Барулин В.С. Вказ. тв. – С. 302, 303.
15. Зубкова Е.Ю. Мир мнений советского человека. 1945-1948 годы// Отечественная история. – 1998. – № 3. – С. 34.

ББК Т 63. (4 УКР-4 ДОН)

Касперович П.М.

**ЄВРЕЇ ДОНЕЧЧИНИ У ДЗЕРКАЛІ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ
РЕГІОНУ
(1991 – 2008 РОКИ)**

Стаття присвячена відродженню національно-культурного й релігійного життя євреїв у двох аспектах – традиція і її передача через школу в 1991-2008 роках.

Проголошення і розбудова незалежної держави України знаменувалися припиненням атеїстичного тиску на власних громадян, панування державного атеїзму радянського зразка. І одразу „нова історична спільність людей – радянський народ” розпався на окремі етноси звичайних людей – обивателів, котрі розпочали нелегкий і тривалий процес відновлення власних релігійно-національних традицій. Серед цих народів-етносів України виділяються специфікою етнічно-релігійних традицій євреї – народ, котрий живе в Донецькому регіоні з моменту його масового заселення і освоєння.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. християнської ери позначилися відродженням релігійного життя. Без власного, суто національного розуміння Бога, Всевишнього немає і не може бути життя єврея в сенсі збереження і підтримки Традиції. Традиція ж національно-культурного життя євреїв має два аспекти-виміри: сьогодення і майбутнє. Сьогоднішнє життя – відродження синагоги, офіційна діяльність раввинів у межах єврейської традиції і законодавства України – країни проживання. Без школи ж немає передачі традиції; школа має на меті для віруючого єврея саме передачу релігійної священної інформації прийдешнім поколінням. Тому єврейська школа – це передовсім місце передачі священних знань, вмінь, навичок, записаних і усно переданих у спа-